

Зекамерон ХХ

КУПИТИ

Про книгу

У документальному романі Вернона Кресса читач знайде об'ємну картину колимських і частково сибірських таборів раннього повоєнного періоду. Її автор - освічений австрієць, який випадково потрапив у казан ГУЛАГ'у. Не потерпаючи через втрату радянських ідеалів, Вернон Кресс відчувається в ньому літописцем, об'єктивним свідком. Задротований світ він бачить очима вихідця із Західної Європи. Не оминаючи страждань, оповідач - оптиміст і романтик за натурою - намагається розповісти не лише про те, як люди в таборі гинули, але й як вони там виживали. У своїй розповіді сам автор не даремно відзначає «дух швейкіади»: світлі інтонації гумору споріднюють «Зекамерон» із «Декамероном». Водночас у переформуванні цих назв міститься гіркий сарказм, нагадування про трагічний контраст між епохою Ренесансу й жорстоким XX століттям.

«...якийсь чоловік... лежить нагорі під ковдрою і навіть найдикіший окрик не виводить його зі стану олімпійського спокою.

– Ну, падлюко, ти в мене поскачеш! – репетує староста і, піднявши кийок, дає знак до наступу. На лежачого сиплються удари.

...Жертву стягають з нар, топчуть підборами, тицяють кінцем кийка у пах, в обличчя... Побиття йде тепер тихо, зосереджено, чути лише удари й тріск ламаних ребер.

– Марно ви там стараєтесь, – лунає зненацька голос днювального Федорова, що повернувся з їдальні.

Він ставить на збитий з ящиків стіл казанок із чаєм, а на клапот газети кладе шматок хліба й два великі оселедці. Кати відірвалися від своєї жертви і повернулись до Федорова.

– Він ще вночі врізав дуба, тільки фельдшера покликали в гуртожиток до вільного, не встиг подати список для моргу. Даремно мордували покійника, хлопці...»

Вернон Кресс. Зекамерон XX

ISBN 978-617-614-041-2

Видавництво "Книги – XXI"

Вернон
Кресс

Зекамерон XX

Вернон Кресс

Зекамерон XX

3-1-504

ЗЕКАМЕРОН XX

ББК 84Р6

К 80

Кресс Вернон

К 80 **Зекамерон XX: Документальний роман.** – Чернівці:
Книги – XXI, 2013. – 552 с.
ISBN 978-617-614-041-2

У цій книзі читач знайде об'ємну картину колимських і частково сибірських таборів раннього повоєнного періоду. Її автор – освічений австрієць, який випадково потрапив у казан ГУЛАГ'у. Не потерпаючи через втрату радянських ідеалів, Вернон Кресс почувається в ньому літописцем, об'єктивним свідком. Задротований світ він бачить очима вихідця із Західної Європи. Не оминаючи страждань, оповідач – оптиміст і романтик за натурою – намагається розповісти не лише про те, як люди в таборі гинули, але й як вони там виживали. У своїй розповіді сам автор не даремно відзначає «дух швейкіади»: світлі інтонації гумору споріднюють «Зекамерон» із «Декамероном». Водночас у перегукуванні цих назв міститься гіркий сарказм, нагадування про трагічний контраст між епохою Ренесансу й жорстоким XX століттям.

ББК 84Р6

*Переклад з російської **Оксани Пендерецької**
за редакцією **Олександра Бойченка***

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі та в будь-який спосіб, у тому числі електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

На обкладинці використано фото Федора Редліха «Оптиміст», 1972 р.

Перекладено за виданням Кресс Вернон. Зекамерон XX века. – Москва: Бизнес-Пресс, 2009. – 624 с.

© Оксана Пендерецька, переклад з російської, 2013
© Юрій Чорней, післямова, 2013
© Ірина Вечная, 2013

Лазар Шерешевський

ПЕКЛО ЗАЛИШАЄТЬСЯ ПЕКЛОМ¹

Назва роману Вернона Кресса «Зекамерон» спонукає негайно згадати «Декамерон» Боккаччо. Збігання майже буквальне, на межі каламбуру. Різниця – в одному звукові. Але є також відмінність істотніша. У Боккаччо десятеро молодиків і дівчат, рятуючись від чуми, самі замикають себе на замиській віллі й віддаються оповідам про випадки з інших – не чумних – часів.

Основний оповідач і персонажі «Зекамерона» перебувають у самісінькому осередді чуми, що охопила країну в сталінські роки, і головне їхнє завдання – усіма силами духу опиратися їй. Тут не бенкет під час чуми, а бенкет самої чуми, яка вражає здорові душі.

Коротше кажучи, місце дії роману – табори Колими, час – сорокові й початок п'ятдесятих років нашого сторіччя. Звідси й повна назва роману: «Зекамерон ХХ століття».

Про табори Далбуду вже написано немало: «Крутий маршрут» Євгенії Гінзбург, «Чорні камені» Анатолія Жигуліна, оповідання Варлама Шаламова, десятки менш відомих спогадів колишніх в'язнів. Щоби зрозуміти особливості «Зекамерона», слід познайомитися з біографією його автора.

Вернон Кресс – син офіцера австро-угорської армії. Він здобув класичну освіту в європейській гімназії, вчився у політехнічному інституті – спочатку в Брно, а потім в Ахені. Роки його навчання збіглися з передгрозям другої світової війни: прихід до влади Гітлера, війни в Абіссинії та Іспанії, перші прояви фашистської агресії в центрі Європи – захоплення Австрії та Чехословаччини. Долі було завгодно, щоб сім'я Кресса після розпаду Австро-Угорщини оселилась у Чернівцях – місті, яке відійшло спочатку до Румунії, а влітку 1940 року разом із Бессарабією було приєднане до Радянського Союзу. Так, повернувшись після інституту додому, Кресс мимоволі став радянським підданим.

Мушу зазначити, що Буковина, центром якої були Чернівці, ніколи не входила до складу Росії, як і суміжний з нею український регіон –

¹ Вперше надруковано в журналі «Литературное обозрение», 1994, №5-6.

Галичина. Ця обставина є дуже суттєвою не лише з політичного, але й психологічного погляду, адже Вернону Крессу не були притаманні ті особливості російсько-радянського менталітету, невитравна печать якого проступає в інших оповідачів про Колиму. Його вергнули в нову для нього дійсність зненацька і катастрофічно: у дні масових депортацій «класово чужих елементів» із Західної України перед самим гітлерівським вторгненням. Як і решту його товаришів недолі, Вернона Кресса вислали в арештантському ешелоні до Сибіру, звідки – після низки трагічних перипетій – етапували ще далі, на край землі, на Колиму.

Якщо автори інших спогадів про колимські табори раніше жили на якихось (хто вище, хто нижче) поверхах спільного радянського дому, дихали його комуністичним повітрям і були зі своїх поверхів скинуті в підвал, де стіни – голі, лампи – без абажурів, то такі, як Кресс, відразу потрапили до сталінського підземелля, до секретного трюму загадкового корабля, навіть про горішні надбудови якого вони мали вельми туманне поняття. Навчаючись до війни в Німеччині й живучи у фашизованій Румунії, Кресс набув стійкої неприязні до фашизму; натомість комунізм радянського зразка він знав лише споглядально, симпатій до нього, вочевидь, не відчував, але, маючи можливість спостерігати за порядками в гітлерівській Німеччині, волів не залишатися там, а повернутися до рідних Чернівців...²

Наслідки цього рішення – в'язничні нари, вагон із наглухо зачиненими дверима, барак, оточений колючим дротом, незвична, непосильна й підневільна праця, голодний арештантський пайок...

Більшість дійових осіб у книгах Гінзбург, Жигуліна, Шаламова – виховані радянським життям люди, які до певного часу вірили в його ідеали. Автор «Зекамерона» – хроніст, як він сам себе атестує, – є значно екзистенційнішим; його не так хвилюють ідеї, як порядки; він поєвропейськи іронічний і самоіронічний.

Він – іззовні, з боку, і хоча змушений брати участь у розгортанні драми, намагається, по можливості, бути лише спостерігачем. Тому в його книзі немає того трагічного надриву, що ним позначені розповіді людей, які вірили в радянську владу, проливали за неї кров, утверджували її – і нею ж були оголошені злочинцями й ворогами.

² Справжні причини тодішнього повернення Вернона Кресса до Чернівців досі залишаються мало з'ясованими. Детальніше про це див. у післямові Юрія Чорнея. – прим. редактора.

Цей надрив, ця приголомшеність, цей довгий і болісний шлях до прозріння більше притаманний колимським в'язням «призову» 1937-1938 років і вчорашнім військовополоненим, жертвам німецьких концтаборів, які потрапили після війни до аналогічних радянських закладів.

Так, серед персонажів «Зекамерона» є й люди цього типу, але переважають усе ж інші. Ті, кого кинули на Колиму (а також у Воркуту, Караганду і на решту островів безмежного Архіпелагу ГУЛАГ) після війни: як німці, так і ті, хто служив в угорських, румунських, польських та інших військових формуваннях і установах. З ними Крессові легко було знайти спільну мову. Проблема краху віри в Сталіна й радянську владу їх не мучила. Вони знали, чому опинилися в колимських бараках, і не плекали ілюзій. У таборі для них головне було – вижити, пристосуватися до праці й побуту, вписатися в умови арештантського існування.

Хотілося б зіставити два оповідання з подібними сюжетами. В обох ідеться про збройну втечу з табору. В оповіданні Варлама Шаламова «Останній бій майора Пугачова» діє радянський офіцер, який раніше був у німецькому полоні. Він стійко витримав тягар гітлерівського табору, не піддався на вмовляння власовських вербувальників, не повірив, що, повернувшись додому, потрапить до сталінських катівень. За першої ж нагоди він утікає з німецької неволі, перебирається через фронт – і відразу дістає звинувачення у шпигунстві. Там, на Колімі, він доходить висновку, що ліпше загинути зі зброєю в руках у бою проти своїх мучителів, ніж повільно й принизливо згасати в таборі. З групою своїх товаришів майор обеззброює охорону, йде у тайгу і, завдавши чималих утрат вохривцям-переслідувачам, гине, пустивши собі до рота останню кулю. Його обманули, його довела до фатального рішення підла сталінська політика...

У новелі Вернона Кресса «Батюта» збройну втечу влаштовує людина іншого складу. Колишній штабс-капітан царської армії Батюта перетворив боротьбу з більшовиками на сенс свого життя: він воював у війську Врангеля, втік із радянської в'язниці за кордон, служив у гітлерівських каральних загонах, після поразки Німеччини організував диверсійну групу, його схопили, судили, вислали на Колиму. І там, виявивши непересічну хоробрість і хитрість, він двічі організовує втечу. Якщо вірити табірним легендам, Батюта так і залишається не пійманим.

Утеча для майора Пугачова – остання межа відчаю, куди його, чесного радянського солдата, загнали брехливість і лицемірство сталін-

ського режиму. Для колишнього штабс-капітана і оберштурмбаннфюрера СС Батюти ця втеча – закономірне продовження багаторічної боротьби проти більшовиків.

Ставлення в'язнів, які однаково не приймають ні сталінського, ні гітлерівського режиму, до історії з Батютою чітко виражене у словах автора «Зекамерона»: «Нехай декотрі з них були вбивцями і негідниками. Я на волі, напевно, і руки б їм не подав, але це були наші брати, не за діяннями, а за муками». Брати за муками! Ось основа тієї людської спільноти, що виникала в таборах між найрізноманітнішими, навіть ворожими колись один до одного людьми. Пам'ятаєте скutih одним ланцюгом у давньому фільмі Стенлі Крамера?

А ось Ковалевський³ і Журавльов. Юрій Ковалевський, колишній радянський інженер, що виконував до війни важливі урядові завдання за кордоном, воював із фашистами й опинився у гітлерівському полоні, згадує, як його везли в табір під конвоєм власовців. Ешелон потрапив під бомбардування, декому з полонених пощастило вибратися з вагона і втекти до лісу. Власовці кинулись у гонитву, влаштували облаву, «одні росіяни ховаються, інші їх б'ють...».

« – Як ти вцілів? – поцікавився, простягаючи Ковалевському цигарку, височенний Журавльов...

– Я заліз на дерево, – засміявся Ковалевський і прикурив. – Підмною власовці зібралися, сперечаються, куди йти, лають собаководів.

– Точно, – відізвався Журавльов. – Собак належалося возити в останньому вагоні. Ми до самого ранку нищили лісом!

– Ти що, хіба?.. – Юра підозріливо став розглядати свого колишнього охоронця, тоді махнув рукою: – На один аршин!».

Дорозкажу, що Ковалевському вдалося дістатись Італії, знову втекти з німецького табору, дочекатись американців, вступити до лав союзних військ, застрелити вже після війни зустрінутого на вулиці фашистського ката, бути переданим представникам радянської влади і в результаті опинитися на Колимі. Куди на більш законних підставах вислали й Журавльова, який служив німцям. Ковалевському дали 10 років – «червонець». «Такий самий термін був у Журавльова – власовця!» – підсумовує Вернон Кресс.

³ У новішому російському, а відповідно, й у нашому виданні «Зекамерона» цей персонаж виступає під своїм справжнім прізвищем Стрижевський. Цю та інші подібні зміни (наприклад, Бергер на Байчер, Ткач на Мохнач) автор вніс через багато років після написання книги, коли її дійових осіб уже не було серед живих. – прим. редактора.

Бездушна, сліпа машина сталінського правосуддя й до іноземців ставилась не краще, ніж до своїх громадян: письменник розповідає про малолітнього Руді, який опинився на Колимі «за списком» замість брата – баннфюрера гітлерюгенду, про угорця – простого сільського охоронця порядку, який постраждав без жодної вини. Річ у тім, що в хортистській державі такі охоронці називалися жандармами, а в радянських слідчих слово «жандарм» звично асоціювалося з політичною поліцією...

Безкінечна галерея дивовижних, фантастичних людських доль, переламаних жорстокими бурями ХХ століття, проходить сторінками «Зекамерона».

«Колимські типи», знайомі читачеві з книг Шаламова, Жигуліна, Гінзбург, у романі Кресса доповнюються новими персонажами, що характеризують неохопність цієї, за словами табірної частушки, «дивної планети»...

У часи «Зекамерона» Колима стає не лише багатоликою, а й багатомовною. Представники різних народів і Заходу, і Сходу – від бельгійців і прибалтів до китайців і японців – живуть у спільних бараках, працюють у спільних бригадах, засвоюють ті самі, необхідні ув'язненим, російські слова. Наводити їх не буду, вони вже давно відомі всім, хто побував і хто не побував у таборах: це лексика окрику, спонуки, ненависті. Знаменним є інше: іноземні в'язні не обмежили своє знайомство з російською мовою тим нужденним набором слів, який потрібен у табірному вжитку. Вони засвоїли й полюбили цю мову, що служила не лише слідчим і охоронцям, але також і гуманістам, і мудрецам. До них належить і Вернон Кресс. За його зізнанням, на момент арешту він майже не розумів по-російськи. Провівши багато років на Колимі, він став не лише російськомовним, а й людиною, яка пише російською, причому, пише чудово! «Зекамерон» – не лише свідчення про російське життя, а й безперечний факт російської літератури.

Чи є роман Вернона Кресса документальним? Так, в основі своїй він документальний, але за характером – художній. Це злиття документу і творчості органічне для тих оповідей про табори, автори яких сміливо виходять за рамки мемуарів.

Згадаємо, наприклад, Варлама Шаламова. Художня проза? Звичайно, сумнівів бути не може. Скупими й точними штрихами змальовує автор і природу, і людей, і обставини. Чітка, продумана композиція, портрети, стиль, що бере початок у прозі Пушкіна й Лермонтова і відтінає усі «красоти», недаремно одна з новел Шаламова розпочинається перифразом зачину «Пікової дами»: «Гralи в карти у коногона

Наумова». Але ось у четвертому числі журналу «Знамя» за 1993 рік публікуються власні спогади Шаламова – і ми знову зустрічаємо знайомих персонажів його оповідань, а в самому авторі впізнаємо то Кріста, то Андрєєва.

Вернон Кресс не приховує, що оповідач – це він сам. З усіма рисами характеру, виховання, долі. І цим «Зекамерон» різко відрізняється від «Декамерона». В останньому – сотня новел, розказаних різними дійовими особами. Перший побудовано інакше. Тут – своєрідна трилогія, блоки повістей, об'єднаних особистістю оповідача. Власне новел, пов'язаних єдиним сюжетом і образом головного персонажа, є три; вони так і позначені іменами центральних героїв: «Матейч», «Батюта», «Перун». У блоках оповідей «Під червоним хрестом» і «Зустрічі на «Дніпровській» кілька вставних новел, що стосуються переважно доколимських років життя автора чи його героїв... Так, «Зекамерон» – не «Декамерон». Але й десять днів оповіді Боккаччо – не десять і більше років колимської каторги... Кожній добі – свій жанр, свій стиль.

Дуже багато портретів – і ув'язнених, і вільних мешканців колимського краю – представлено в «Зекамероні». На їхньому тлі виразно проступає й автопортрет самого автора, хоч би як він старався прибрати вигляду не стільки учасника, скільки свідка й літописця. Як уже сказано, радянське і, зокрема, табірно-колимське життя змальоване Крессом із позицій освіченого європейця. Хочу наголосити на ще одній особливості, пов'язаній з інженерною освітою оповідача. Кресс прагне розгледіти підприємство Далбуду не лише в політичному, моральному, а й в економічному аспекті. Якщо для героїв Шаламова праця на копальнях Колими – це передусім приниження й прокляття, то Вернон Кресс, який і сам побував у шкірі шахтаря, чорнороба, геодезиста, маркшейдера, пережив на власному досвіді стан табірної доходяги-дистрофіка, не втрачає своєї інженерної цікавості до виробництва як такого. Чимало сторінок приділяє він технології, дає ділові характеристики гірничим майстрам і керівникам робіт, мало не єдиний із в'язнів-колимчан намагається намалювати загальну картину Далбуду.

Ці «технологічні» сторінки «Зекамерона» читаються з не меншою цікавістю, ніж картини власне табірної буття. Дуже вражаюче передано, як у героях роману – навіть ув'язнених, навіть підневільних! – прокидається та захопленість працею, яку точно зауважив у своєму Іванові Денисовичу Солженіцин (і що так привабляло свого часу Хрущова!). І найкраще почувалися в таборі ті, кому пощастило працювати

за спеціальністю: лікарі, інженери, артисти, навіть шевці, кравці, кухарі... На роботі людина переставала бути в'язнем, упослідженим і безправним, і ставала, нехай лише на певний час, професіоналом... Зрозуміло, це судилося небагатьом: навряд силоміць перетворений на шахтаря або землекопа професор філософії чи священик, кадровий військовий чи моряк намагався проникнути в таємниці колимського виробництва. Тут би вже бодай пайку виробити і не загнутися.

Але Вернон Кресс не лише широко мислячий інженер, він за природою ще й митець, який отримав замолоду надійне естетичне підґрунтя. І, звичайно, головне, в чому він знаходить вихід для своїх почуттів, – це природа й мистецтво. Прекрасними в «Зекамероні» є картини колимської природи, тієї, за словами Кресса, «первісної Колими, без поселень, без насильства над природою і людьми». Його око бачить, як нівечать північний пейзаж безграмотно викопані шахти, відвали породи, як спотворюють лице натурального світу злісні винаходи людей: сторожові вишки і ряди колючого дроту, бараки і карцери, казарми і звалища...

І коли в цьому грубому й жорстокому світі виникає хоча б найменший зблиск чистого й прекрасного, стужена душа оповідача поривається назустріч із пронизливою силою. Найніжніші, найдобріші сторінки книги присвячені коханням оповідача, який опинився на лікарняному ліжку, та медсестри Ванди, також ув'язненої. У страшний світ табору вона приходить разом із музикою Шопена, із взаємотяжінням двох споріднених сердець.

Фінал більшості таких табірних любовних історій зазвичай був сумним: закоханих розлучали силоміць, перешкоджали їхньому листуванню, лише дуже небагатьом щастило зберегти це кохання, пронести його до світліших часів...

«Зекамерон» – твір багатогранний: епізоди, в яких показані безодні людського падіння, ненависті, підлості, тваринної – ні, гіршої за тваринну! – боротьби за виживання, табірний закон «помри ти сьогодні, а я завтра!», чергуються з проявами самовідданості, а деякі місця навіть забарвлені гумором. Причому, сміх автора – це не той гіркий сміх, про який говорить Євангеліє від Матвія, не саркастичний сміх зневіреної в усьому людини, а, я б сказав, сміх життєлюбця. Саме життєлюбця, а не трафаретного оптиміста. У ті часи в таборах для оптимізму було мало підстав, але життєлюбство і там не вмирало.

Після «Зекамерона» мені захотілося перечитати оповідання Варлама Шаламова, згадати його головну тезу: табір – це лише негативний досвід. Вернон Кресс її не підтверджує. Звичайно, краще би табору не

знати. Але якщо так уже сталося, людина може з пережитого видобути щось корисне, як чинить один із найсвітліших персонажів «Зекамерона» Онуфрій Перун, одержимий пристрасстю вчитися, осягати, осмислювати.

Варлам Шаламов зосереджений на стражданнях, на душевних муках людини. Його погляд – це дослідження психологічних колізій. Так російській літературі заповідав Достоевський. Вернон Кресс частіше використовує загальний план, іноді й панораму – це його художня манера, що сягає корінням західної класики. Якщо проза Шаламова – згустки олійного живопису, скупчення темних тонів, то у Кресса – м'яка акварель, іноді пастель, це напівтони. Втім, предмет зображення і тут, і там – той самий: пекло колимських таборів.

До «Божественної комедії» Данте є дві відомі серії ілюстрацій: графіка Доре, де переважають темні й густі тони, та народжена в часи Ренесансу графіка Ботічеллі, виконана легкими штриховими лініями, без світлотіні. Але хай би хто ілюстрував «Пекло» – Ботічеллі чи Доре, – сутність твору не змінюється: пекло залишається пеклом.

Вернон Кресс

ЗЕКАМЕРОН ХХ

Документальный роман

3-1-504

*Усім, хто без вини потрапив
до великої колимської м'ясорубки,
присвячую*

ПЕРЕДМОВА

Власну долю мають не лише книги, а й передмови! Узявшись 1969 року за перо, щоби закарбувати побачене в колимських таборах, і описавши його, ясна річ, так, як повертався язик, я невдовзі був змушений гірко про це пошкодувати: рукопис довелося на довгі роки покласти не до сумнозвісної шухляди письмового столу, а до справжньої схованки, інакше б він не вцілів після неодноразових відвідин різних добродіїв, які його – без жодного ордера – шукали посилено, але марно. Писався він ночами, я відривав час від сну після виснажливої фізичної праці – прямого наслідку моїх пригод. Минулі жахіття поставали у найменших подробицях, я переживав їх знову і з цієї причини дещо втратив почуття міри у передмові – вона вийшла довгою і надто патетичною. Друга передмова, написана десятима роками пізніше, позначена була езоповою мовою – тоді з'явилась уже надія на публікацію, але цього разу передчасно. А нині, коли читач настільки підготований, що може обійтися без пояснення слів «кум», «БУР» чи «сексот», обмежу свою передмову лише двома-трьома міркуваннями.

Моя оповідь про життя в одному з найбільш одіозних країв розлогої території ГУЛАГу не вичерпує жодної з його сторін, навіть у межах моєї табірної біографії на Колімі. Вона не претендує на повноту зображення організованого свавілля повоєнних років, коли основним контингентом зеків виявились уже не «вороги народу», старі більшовики й високоосвічені, але до табірного життя зазвичай не пристосовані інтелігенти з дореволюційними уявленнями про честь, совість, людські ідеали й гідність, а колишні військові – власовці та інші сорат-

ники німців, «лісові брати» усіх мастей та їхні симпатизанти з радянських республік, що були під окупацією, іноземці й люди, які просто опинилися на зайнятій ворогом території – йдеться, зрозуміло, лише про політв'язнів.

Я, мабуть, назвав би жанр своєї трилогії сумішшю хроніки з розповідями мешканців задротованого світу, іноді навіть у дусі швейкіади – адже не завжди так просто відділити сміх від сліз! Не відвертаючись від страждань – табір є табором! – я намагався знаходити і в страхітті нашого існування оптимістичні ноти. З іншого боку, за майже півстоліття потому серед живих залишилося зовсім мало старих колимчан, з яких знову ж таки далеко не кожен – із доброю пам'яттю і здатністю викласти побачене, пережите. А зробити це – прямий обов'язок такої людини, наш борг перед історією, перед товаришами, які не дожили до щасливого кінця. І не забувайте, що нема їм ліку, цим мученикам, серед яких по-справжньому винних було так небагато!

А тепер, аби читач звик до специфіки жанру моїх записів, наведу маленький, але яскравий приклад того, що таке –

Колимський гумор

Це було на копальні «Новий Піонер», куди збирали на літо непотрібних у Магадані працівників – звичайно, ув'язнених. Ми перебували під контролем самого начальника Далбуду Нікішова, що приїжджав сюди досить часто з перевітками. Тому в таборі було чисто, між наметами клумби з квітами, за якими доглядали хворі. Але для тих, хто не вважався дистрофіком – а до загону цих щасливчиків можна було потрапити після довгих мук і побиття – існував залізний закон: кожен мусить виходити на розвід.

Липневий теплий ранок. Дзвінкий удар у рейку, що кличе на розвід, мене мало турбує – я працюю титанником і щойно повернувся зі свого робочого місця, де готував окріп для денної зміни. Я актований і чекаю на відправку до магаданської інвалідки – у двадцять дев'ять років, маючи немалий зріст, важу менше п'ятдесяти кілограмів. Лежу на своєму привілейованому нижньому місці у передньому кутку, а під жахливий звук лише солодко позіхаю і збираюся ще трохи подрімати, аж доки буде треба гріти воду для обіду. У сусідньому наметі лунають рири, вигуки, глухі звуки ударів і зойки побитих. Тепер черга за нашим наметом – влітають староста, нарядник, ще кілька осіб з вельми туманними посадами, які відрізняються від рядових зеків тим, що в

руках у них неодмінний атрибут влади – дрин, чи, у перекладі з колимської, здоровенний кийок.

Лунає славнозвісний клич: «Вимітайся без останнього!». Ці ж слова тисячі разів повторюються в багатьох сотнях таборів; слідом за кличем здійсмається кийок, і сотні тисяч зеків щуляться під страшними ударами...

Сторожі трудової дисципліни юрбою кидаються довгим проходом між нарами. Серед них то тут, то там шмигають ті, хто спізнився на розвід, тягнучи за собою ватник, черевик чи онучу і намагаючись якнайшвидше вискочити з небезпечного місця. Одного вперіщать кийком по спині, інший дістане стусана в пах – яка честь, від самого нарядника! – і волочиться зі стогоном, зігнувшись у баранячий ріг, до виходу, боязко озираючись назад. Та боятись нічого: вся банда зайнята. Зібралась біля нар, на яких відпочиває якийсь чоловік. Він лежить нагорі під ковдрою і навіть найдикіший окрик не виводить його зі стану олімпійського спокою.

– Ну, падлюко, ти в мене поскачеш! – репетує староста і, піднявши кийок, дає знак до наступу. На лежачого сиплються удари.

«Дрин ходив по ньому», – кажуть у таких випадках колимські барди. Б'ють, віштовхуючи один одного, лаючись несамовито й огидно. Тоді зойк – хтось у запалі бійки вдарив нарядника у плече. Один кийок розлітається на шматки. Жертву стягають з нар, топчуть підборами, тицяють кінцем кийка у пах, в обличчя... Побиття йде тепер тихо, зосереджено, чути лише удари й тріск ламаних ребер.

– Марно ви там стараєтесь, – лунає зненацька голос днювального Федорова, що повернувся з їдальні.

Він ставить на збитий з ящиків стіл казанок із чаєм, а на клапоть газети кладе шматок хліба й два великі оселедці. Кати відірвалися від своєї жертви і повернулись до Федорова.

– Він ще вночі врізав дуба, тільки ліпила¹ покликали в гуртожиток до вільного, не встиг подати список для моргу. Даремно мордували покійника, хлопці...

Нарядник крутить у руці свій незамінний інструмент – алюмінієву тростину з маківкою, що б'є не гірше від кийка, і зачудовано дивиться на Федорова, старого рецидивіста, опору табірної дисципліни й багаторічного, заслуженого днювального, тоді на труп, що лежить на піску з розкинутими руками й розбитою головою на неприродно витягнутій

¹ Ліпило, або ж ліпком – лікпом, лікарський помічник, фельдшер. (Тут і далі – за винятком позначених інакше – примітки автора).

і звернутій набік шиї, нарешті – на своїх помічників, що намагаються, наслідуючи ватажка, тримати по можливості зграбно свої важкі кийки. Зненацька староста заходиться дзвінким, розкотистим сміхом. Слідом за ним регоче й решта. Нарядник плескає себе тростиною по чоботах і від сміху червоніє, як рак. Вони сміються до знемоги, надсадно, сміється тепер і Федоров, поклавши руки на худий живіт, сміється, дивно булькаючи, однорукий китаєць, його помічник. Де це чувано: Сухо-млинов, досвідчений нарядник, про якого знає кожен колимчанин, хотів змусити мерця вийти на розвід! Із цього завтра сміятиметься вся Тенька. Уже перший етап рознесе цю звістку по всій Колімі, і за місяць про неї розповідатимуть під загальний регіт на Чукотці, на Яні. Сміх і гріх: уперше побиття нікому не завдало болю, постраждав лише нарядник від своїх же...

Колимський гумор – палиця на два кінці! Але і я тепер сміюсь – маю на це право. Адже я все-таки залишився живий!

Москва
1989

КНИГА І

ПІД ЧЕРВОНИМ ХРЕСТОМ

Рік без тачки

Під цим знаком переможеш.
Видіння Костянтина Великого

СТАРІ ПОЛІГОНИ В ТАЙЗІ

1

Після страшного сезону на золотих копальнях Теньки я провів безтурботну зиму в магаданському таборі інвалідів, а навесні нас зібрали на етап. Це було на День перемоги, 9 травня 1948 року: мене викликали просто з нічної зміни на заводі. У порожньому пересильному баракку почалася звична церемонія: обшук, уточнення особи («прізвище, ім'я, по батькові, стаття, термін»). Якщо в'язень не міг вимовити свої дані блискавично, не переводячи подиху, то його якнайретельніше перевіряли – чи не підставна він особа. Розкинувшись на кріслі, оперуповноважений і начальник спецчастини уважно розглядали підозрілого делінквента², обмінювалися багатозначними поглядами і тягнулися до пачки «Біломору», що лежала перед ними на столі.

– Ще раз, – каже начальник спецчастини, смаглявий красень із французькими вусиками. – Ти що, не снідав?

– Ні, громадянине начальнику, працював уночі, в дизельному...

– Давай швидше, ще тринадцять чоловік, – втручається, жуючи цигарку, опер – дебелий лейтенант у новій шинелі з англійського сукна.

– Довго я буду тебе просити, бандерівська мордо?! – зверещав раптом «спецчастина». – Язик проковтнув? Чекай, там у тайзі тебе махом говорити навчать! Ну?!

Маленький чоловік у засмальцьованій синій спецівці, виразно хвилюючись, морщить низьке чоло під стриженням темним волоссям і ніяк не може збагнути, що власне слід відповісти. Нарешті він випалив, голосніше, ніж треба: «Самуляк!» – і осікся, розпачливо роззираючись довкола.

– Ми знаємо, що ти, падло, симулянт! – озвався високий чоловік, що в елегантній позі стояв за кріслами офіцерів. Це був нарядник, усесильна постать у зоні, він підтримував порядок серед зеків: кому де працювати, кого забрати з придурків, іноді й кого етапувати. Будучи, проте, сам зеком, цей стовп табірної адміністрації не був невразливим.

² Злочинця (лат.)

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ